

ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਅਸਵਾਰ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ

ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਲ ਸਲਾਮ

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਰੰਗ-ਕਰਮੀਆਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਾਅ ਜੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਮਾਣ-ਮੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਉਹ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਥੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹਕਦੇ ਬੋਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਸੰਜੋਏ ਸੁਪਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨ-ਹੂਲਵੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸੈਕਟਰ 34 ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹਨ। ਛਲਕਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਗਦੇ ਹੰਝੂਆਂ 'ਚੋਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ 'ਮੇਰੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਨਾ ਰੋਇਓ, ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਚਾਇਓ!' ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਘਾਲਣਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਜਲ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਇਕ ਫਿਲਮ ਵਾਂਗ ਲੰਘਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਗੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੱਸਰੇ ਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ- ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ: ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਬਣਾਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਅਜੇ 15 ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੇ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਲੁੱਟ, ਜਬਰ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੱਕੇ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ। ਇਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ

ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੋੜ-ਘੋੜ ਆਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਕਟਾਂ, ਹਾਛਾਂ ਅਤੇ ਪਿੱਛਲ-ਮੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕਦੇ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਹਚਾ ਰੱਤੀ ਵੀ ਡੋਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਿਹਚਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਇਕ ਸਿਦਕਵਾਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਯੋਧੇ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਮਾਣਮੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਹਨ।

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕ-ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦਾ ਜੇਤੂ ਝੰਡਾ ਪੂਰੇ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੂਸ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਮਹਾਨ ਅਕਤੂਬਰ ਇਨਕਲਾਬ ਅਤੇ ਚੀਨ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ ਨਵ-ਜਮਹੂਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਮਹਿਕ ਖਿਲਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਮਨਮੋਹਕ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਵਰਗ ਅਤੇ ਦੱਬੀਆਂ-ਕੁਚਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਧੜਕਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਲਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਸਨ। ਰੂਸ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਢਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਉੱਤੇ ਫਤਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਨੰਗਲ ਡੈਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸ਼ੂਕਦੇ ਦਰਿਆ ਉੱਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ, ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਖਿੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?

ਫਿਰ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦ ਕਾਮਰੇਡ ਸਟਾਲਿਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੂਸ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਸੱਤਾ ਉੱਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਕਾਜ਼ ਤੋਂ ਭਗੌੜੀ ਖਰਸ਼ਚੋਵ ਜੁੰਡਲੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਗੇੜ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੀਨੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਕਾ. ਮਾਓ ਜ਼ੇ ਤੁੰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਖਰਸ਼ਚੋਵ ਜੁੰਡਲੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਭਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ “ਮਹਾਨ ਬਹਿਸ” ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੀ.ਪੀ.ਐੱਮ. ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਮਾਤ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਸੋਧਵਾਦ-ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਦੀ ਜਿਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਜਾ ਧੱਸਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਭਖੇ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਦੀ ਕਿਸਾਨ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਧਵਾਦੀ ਭਗੌੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਾਰਬੰਦੀ ਸਿਰੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਰਹੇ। ਪਰ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਅਤੇ ਸੀ.ਪੀ.ਐੱਮ. ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਬੁੱਢੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ, ਥੱਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੀਆਂ” ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਝਿਜਕਦੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ 1970 ਵਿਆਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਉੱਪਰ ਹਕੂਮਤੀ ਕਹਿਰ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਜਬਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਿੱਕ ਡਾਹ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਰਚੀ ਗਈ ਜੁਝਾਰੂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਰਚੇ ‘ਹੇਮ ਜਯੋਤੀ’ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ‘ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰਚੇ ‘ਸਰਦਲ’ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡੇ ਨਾਟਕ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝ ਗਏ ਸਨ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਾਟਕ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ, ਦੰਭੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧੱਕੇ, ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ-ਨਰੋਆ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਕਦੇ ਸਨ। “ਭਗੌਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ”, “ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਤੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੱਕ”, “ਜੰਗੀ ਰਾਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ” ਅਤੇ “ਹਵਾਈ ਗੋਲੇ” ਨਾਟਕ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਜਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਦੰਭ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਇਕਜੁੱਟਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੱਧਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਗਮੋਹਣ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕੋਰੀਓਗ੍ਰਾਫੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼-ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਲ ਝੰਡਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਆਪਣੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਦਮ-ਤਾਲ 'ਚ ਝੂਮ ਉੱਠਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ 'ਚ ਕਿਹੜੇ ਕੈਂਪ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ?

26 ਜੂਨ 1975 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੈੱਸ ਉੱਤੇ ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਕੈਂਚੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੀਸਾ ਅਤੇ ਡੀ.ਆਈ.ਆਰ. ਵਰਗੇ ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਬੇਦਰੇਗ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇੰਦਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਾਸ਼ੀ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ. ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵੱਲੋਂ ਬੜੀ ਢੀਠਤਾ ਨਾਲ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਦਮ ਨਕਸਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਜ ਪਿਛਾਖੜ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਫਾਸ਼ੀ ਜਬਰ ਨੂੰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ

ਸਨ? ਸਰਕਾਰ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ, ਲਿਖਣ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ 300 ਸਾਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਢਾਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਦਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਇੰਦਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। “ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ” ਅਤੇ “ਧਮਕ ਨਗਾਰੇ ਦੀ” ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਭਾਵੁਕ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਿਰਦਾਰ ਉੱਪਰ ਤਿੱਖੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ।

ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ, ਸਥਾਪਤੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਰੋਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ 1980-ਵਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕਾਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤੀ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੇ ਦੋ ਜਾਬਰ ਪੁੜ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਨੂੰ ਵਧਣ-ਫੁਲਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮੀਅਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੰਗਾਂ ਉਠਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਗੋਭਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ, ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ, ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ., ਸੀ.ਪੀ.ਐੱਮ. ਆਦਿਕ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਕੂਮਤੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਨੂੰ ਵਾਜ਼ਿਬ ਠਹਿਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੜੇ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਭਗੌੜਾ ਹੋ ਕੇ ਬਣਿਆ ਪੈਗਾਮ ਪੰਥ ਧੜਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ 'ਚ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਕਾਲੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਭੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਰੋਲ ਉਜਗਾਰ ਕਰਨ ਲਈ “ਹਿੱਟ ਲਿਸਟ”, “ਕੁਰਸੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮੰਜੀ ਵਾਲਾ”, “ਕੁਰਸੀ, ਮੋਰਚਾ ਅਤੇ ਹਵਾ 'ਚ ਲਟਕਦੇ ਲੋਕ”, “ਬਾਬਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ” ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਅੰਦਰ ਬੇਖ਼ੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਕਰਕੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂ ਦੜ ਵੱਟ ਕੇ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਕਰਨ 'ਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਕਤ ਪੂਰੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰੜ ਰਹੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਣਾ ਸੱਚੀਓਂ ਹੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਸੀ।

ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਲਾਲ ਝੰਡਾ ਫਰਾਟੇ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਦੇ ਉਖਾੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ। ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ, ਲੋਕ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਾਕਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਗਨ, ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੋਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਗਿੱਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਏਕਤਾ ਕੇਂਦਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਕਨਵੀਨਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਖੁਦ ਬਣੇ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੇਂਦਰ ਹਕੂਮਤੀ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਭਖਵੀਆਂ ਮੰਗਾਂ/ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਾਂਝੇ ਥੜ੍ਹੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਦੋਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਉਭਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਂਦਿਆਂ ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਹਕੂਮਤੀ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਨਾਲ ਮੜਿੱਕਦਿਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਸੁਆਲ ਉੱਪਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੈਂਪ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵਖਰੇਵੇਂ ਸਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਲੇ ਜੁੜੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਸਾਂਝੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ-ਸੂਰੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਥੜ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਸਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਉਸ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਪੇਪਰ 'ਸਮਤਾ' ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਸਲਿਆਂ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਫੀ ਭਾਵੁਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਾਂਜਦੇ-ਤਰਾਸ਼ਦੇ ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਹਨ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਧਿਰ ਸਾਥੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸੰਕੀਰਨਤਾਵਾਦੀ ਰਵੱਈਆ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਧਿਰ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਅ ਜੀ ਗਲਤ ਰਸਤੇ ਤੁਰ

ਪਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ‘ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ?’ ਅਤੇ ‘ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦ ਹੁਣ ਪੁੱਤ ਲੱਗਦੇ ਹਨ’ ਵਰਗੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਭਾਅ ਜੀ ਵਰਗੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਅਜਿਹੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਇਸ ਧਿਰ ਨੇ ਕਦੇ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲੀਆ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਅ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧਿਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਧੋਣਾ ਧੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ, ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਲਗਾਅ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਅਤੇ “ਬੁੱਤ ਜਾਗ ਪਿਆ” ਵਰਗੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤੀ ਅਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਖੂਬ ਪਰਦਾ ਚਾਕ ਕੀਤਾ।

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਹੇ ਜਾਤਪਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਕੋਰੜ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ‘ਚ ਵਾਪਰੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਝੰਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਬੁਧੂਆ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ ਪਰ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਗ਼ਰੀਬੀ ਮਾਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ‘ਚ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਝਾੜੂ ਫੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਹਮ-ਜਮਾਤੀ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੇ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਦਿਲ ਉੱਪਰ ਇਕ ਗਹਿਰਾ ਅਤੇ ਅਮਿਟ ਜ਼ਖਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਉੱਠੇ। ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ “ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ” ਅਤੇ “ਨਵਾਂ ਜਨਮ” ਵਿਚ ਉਹ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਚੌਧਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ।

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੇ ਫੋਰਮ ‘ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ’ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਉਥੇ ਉਹ ‘ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਗਰੀਨ ਹੰਟ ਵਿਰੋਧੀ ਜਮਹੂਰੀ ਫਰੰਟ’ ਦੇ ਕਨਵੀਨਰ ਵੀ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਿਹਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਹਾਕਮਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਟਾਕਰਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਮਾਓਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਬਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਗਰੀਨ ਹੰਟ ਦਾ ਡਟਵਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਰੋਲ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਿਦਕਵਾਨ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਖੁਦ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਸੁਣੋ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਦ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੁਬਿਧਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਆਏਗੀ, ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਆਖਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਨਕਸਲਬਾਜ਼ੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਹਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਭੁਗਤ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ।”

ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਲਾਕਾਰ

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾਟਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਉਸਰੱਈਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਟਕ ਰਚਨਾ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਅਦਾਕਾਰੀ 'ਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਉੱਤੇ 'ਇਪਟਾ' ਨਾਂ ਦਾ ਮੰਚ ਸਰਗਰਮ ਸੀ। ਇਸ ਫਰੰਟ ਦੇ ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ ਅਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਬਾਹਰਲੇ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਉੱਤੇ ਓਪੇਰਾ-ਨਾਟ-ਵਿਧਾ ਕਾਫੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਓਪੇਰਾ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਖਿੱਚ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ ਜਮਾਤੀ ਭਾਈਵਾਲੀ ਦੀ ਲੀਹ ਦੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਉੱਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿੱਟਾ ਸੀ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਉੱਪਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਖਲਾਅ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਓਪੇਰਾ ਰੂਪ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹਟ ਕੇ ਨਵੀਂ ਨਾਟਕ-ਵਿਧਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਲਟੁੰਬਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਦਮ ਤੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹੇ।

ਆਪਣੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਅਤੇ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਸਟੇਜਾਂ ਦਾ ਖੁਆਬ ਨਈਂ ਪਾਲਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਸਟੇਜ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ-ਸੰਵਾਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਸਾਦਾ ਤੋਂ ਸਾਦਾ ਸਟੇਜਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਤੋਂ ਹਿਚਕਚਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਦੋ ਗੱਡੇ ਜੋੜ ਕੇ ਜਾਂ ਰੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰਕੇ ਸਟੇਜ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼-ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਸਫਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡਟਵਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ 'ਕਲਾ ਕਲਾ ਲਈ' ਦਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਗੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਵਲਗਣ 'ਚ ਕੈਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ, ਲੋਕ-ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਰਗਰ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪੈਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ ਉੱਥੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਉਚੇਰੇ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਵੀ ਮੁਦੱਈ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੰਚ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਦੋ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਭਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਸਾਣ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਦਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਫਰੰਟ ਉੱਪਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਜੋ ਕੀਮਤਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹਾਨ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਕਦੇ ਭੁਲਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੂਲਵਾਦ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਅੰਨ੍ਹੀ ਕੌਮਪ੍ਰਸਤੀ, ਜਾਤਪਾਤ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਉੱਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਜਬਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵੈਮਾਣ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਨਾਟਕ 'ਬੇਗਮੋ ਦੀ ਧੀ' ਲੋਕ-ਚੇਤਿਆਂ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉੱਕਰਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਕਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਧੱਕੇ-ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਡਟਣ, ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ, ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬੀ ਧੁੰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਜਗਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਅੰਦਰ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਚੁੱਕੀ ਇਸ ਹਸਤੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਿੱਖਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਜੋ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਚੈਲੰਜ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸੰਕੀਰਨ ਸੋਚ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਇਉਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਮਰੇਡ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਅ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਸੰਪਾਦਕੀ ਬੋਰਡ "ਲਾਲ ਪਰਚਮ")